

הסרת הקסם מאהבה הרומנטית והשבתו לחיק המשפחה: ספרי הדרכה דתיים לזוגיות מתמודדים עם גרי התרבות המערבית

"אהבה היא ידיעה. כאשר מתייחסים אל הדברים בצורה כזו, אף פעם לא משעמם. תמיד ישארו לנו אין סוף פרטים אותם נוכל ללמוד האיש לו אנו נשואות" (אברמוב, 1996, 69)

מבוא: המשפחה הדתית כאידיאל

בבחירות שנערכו לכנסת ה-16, בחרה המפלגה הדתית המתונה לכנות עצמה "הבית היהודי". לא בכדי נבחר מושג המרמז לערכים משפחתיים, מכיוון שקיים עניין בקרב קברניטי החברה הדתית לקשר בין הדתיות לבין המשפחתיות היציבה, בעידן בו הגירושין נתפסים כאחד מפגעי המודרנה. ואכן, חוקרים עמדו זה מכבר הקשר בין מוסד המשפחה למוסד הדת (Berger 1967, D'Antonio et al 1982) אולם המחקר לגבי אופיו של קשר זה סבל מהזנחה משך שנים רבות (Houseknecht & Pankhurst 2000). בעשורים האחרונים עובר מוסד המשפחה שינויים רבים הקשורים לתהליכי מודרניזציה, ליברליזציה ושינויים במעמד האישה (Goldscheider & Waite 1991), ואחד המרכזיים שבהם הוא החשיבות הגוברת של האינטימיות הזוגית באידיאל המשפחתי הרווח בתרבויות מערביות (Jamieson 1998, Illouz 2007). במסגרת המאבק שמנהלים זרמים דתיים שמרניים כנגד 'תרבות המערב' נחלצים אידיאולוגים דתיים לגונן 'המשפחה המסורתית' (Davidman 1991, Hardcore 1993), (Lehmann 1996), אך יחד עם זה הם נוטים לאמץ חלק מהמושגים החדשים; 'הזוגיות' מדגימה תופעה זו היטב. גם היהדות האורתודוקסית בישראל רואה עצמה כמגוננת המשפחה המסורתית מאיומי המתירנות המינית והמשפחות החדשות' (אלאור 2006, Lehmann & Siebzehner 2006) וגם כאן הפנימו אידיאולוגים דתיים רעיון הזוגיות. כך למשל, בסמינרים להחזרה בתשובה מרבים המרצים להשתמש בטיעון שהרמוניה זוגית מושגת רק במסגרת שמירת מצוות ושהמשפחה המאושרת באמת היא המשפחה היהודית-דתית¹. במאמר זה נבחן כיצד מודרכים היום זוגות דתיים בנבכי הזוגיות והנישואין דרך עיון בספרות ההדרכה הזוגית הדתית, סוגה המצויה בפריחה בשנים האחרונות.

אחד המאפיינים המרכזיים של שיח הזוגיות בחברה המערבית העכשווית הוא התקיימותם של שני שיחים שונים אך משלימים המעצבים תפיסת אהבה והזוגיות: שיח אהבה הרומנטית מחד ושיח האינטימיות מאידך. שיח אהבה הרומנטית מקדש אהבה הספונטנית והטבעית (Illouz 1997) תופס ההתאהבות במונחים מיתיים (Swidler 2001), וכולל אמונות לגבי ערכה של אהבה ממבט ראשון, הימצאותה של "אהבת אמת" הממתינה לכל אדם, יכולתה של אהבה לגבור כל מכשול והחיוניות להינשא מתוך אהבה. מנגד, שיח האינטימיות אשר החל רווח בתרבות המערבית משנות השבעים ואילך, מדגיש חשיבות התקשורת הטובה והשיתוף ברגשות כמוסים בין בני הזוג, ובהתאם מבליט חשיבות העבודה המתמשכת הקשר (Jamieson 1998, Shumway 2003) – במובן זה כולל שיח

¹ ראו למשל סדרת המאמרים באתר של "ערכים" בנושא המשפחה היהודית <http://www.arachim.co.il>. קטגוריית "זוגיות ומשפחה" היא הראשונה ברשימת הקטגוריות באתר, וסמינרים רבים המוצעים על ידי הארגון מתמקדים ב"זוגיות יהודית". למסר דומה מטעם ארגון אחר להחזרה בתשובה, צפו בשיעוריו של הרב ראובן פיירמן על "סוד המשפחה היהודית" באתר מכון מאיר: <http://www.machonmeir.org.il>.

האינטימיות הנחות לגבי הפרוזאיות של אהבה ותפיסתה כ"עבודה". ניתן להתחקות אחר שורשי שיח האינטימיות בתרבות התרפויטית של שאיפה ליחסי-אובייקט טובים ותקשורת כנה עם הזולת כמסלול לגילוי העצמי האותנטי (Illouz 2007). נראה כי שני המודלים מתקיימים בו-זמנית: בחיי היום-יום מעדיפים אנשים רבים מודל אהבה כעבודה אך אין הם מוותרים מודל אהבה הרומנטית אשר בא לידי ביטוי בעיקר בצריכת ספרות וסרטים רומנטיים (Illouz 1997). אפשרות אחרת להבנת קיומם בו-זמנית של שני המודלים נטוע במוסד הנישואין כמבנה חברתי-תרבותי הדורש שני צורות ההתייחסות הללו מנת לקיימו. אהבה המיתית נחוצה מנת שהאוהבים יוכלו לקבל ההחלטה הגורלית לקשור גורלם עם אדם אחר, ואילו אהבה הפרוזאית, המתבט בספרות ההזכרה ובגישות התרפויט לזוגיות, נחוצה מנת לשמר מוסד זה (Swidler 2001).

בחברה המערבית ובפרט בארה"ב, רווחת ביותר הסוגה של ספרות הדרכה לחיים אשר זכתה במאה האחרונה לפופולאריות נרחבת ואף הפכה לתופעת המונים עד כי ספרי עזרה עצמית נמכרו בארה"ב במאה העשרים בכמות מוערכת של כחצי מיליארד עותקים (Butler-Bowden 2003). אחד הנושאים הנפוצים ביותר בתחום הוא הדרכה לזוגיות טובה. גוף הספרות הנרחב הזה הפך בעצמו מושא למחקרים אקדמיים המתחקים אחר תמות מרכזיות ומנסים להעריך כיווני השפעתו. ברובריקה מחקרית זו ממוקם גם מאמר זה, העוסק בתת קבוצה מיוחדת של ספרי הדרכה לזוגות נשואים; ספרי המגזר היהודי-דתי. כפי שמציין ברנר (2005), "כתיבת ספרות הדרכה מזוית דתית-יהודית היא תגובה מודעת לספרות ההדרכה החילונית" ולכן היא מצויה בזיקה משמעותית למדריכי זוגיות בחברה הכללית.

ספרים הראשונים של ספרי הדרכה פופולאריים לזוגיות יהודית דתית התפרסמו בארה"ב בסוף שנות ה-70 של המאה העשרים ובארץ החל פרץ הפרסומים עם ספרה של סימה בצרי "הנישואין משימה!"² (1981). מאז הלך התחום והתרחב עד שכיום ניתן למצוא ספרים כאלו בכל הזרמים בציבור הדתי והחרדי, ובכל יריד ספרים דתי וחנות ספרים תורנית תופסים ספרים אלו מקום נכבד. הספרות הזו עונה כנראה צורך משמעותי בחברה הדתית, כניכר מן העובדה שמ 220 כותרים שונים פורסמו בעברית בשנים 1981-2009, והמספר רק הולך וגדל.³ בתוך הציבור הדתי כבר קיימות מספר התייחסויות לגוף הספרות הזה (ברנר 2005, דרייפוס 2005) תוך עמידה ייחודיותו. כך למשל, מציין ברנר ש"ספרות הדרכה לזוגיות טובה בחברה הדתית אינה המשך המדף של ספרות הלכתית או ספרות השקפה שמוסבת לתחום הזוגיות, אלא סוגה רעיונית-הדרכתית נפרדת שכמעט ולא היתה בנמצא לפני רבע מאה". התייחסות מחקרית ראשונה לחלק מגוף הספרות הזה התפרסמה לאחרונה במסגרת עבודתה של שטדלר (Stadler 2009) אשר בחנה המסרים המופיעים בספרי הדרכה הנקראים ידי בחורי ישיבה מהזרם הליטאי וזיהתה בספרים מגמה של הגברת המעורבות של אברכים בחיי משפחותיהם, לטענתה מגמה זו היא תולדה של השפעת השיח הפמיניסטי מודל האדיקות החרדי.

² ברנר מעניק את כתר הבכורה לספרו של אבינר "פרקי אהבה- בין איש לאשתו" משנת 1983. למעשה, לפחות לגבי החלק החרדי של התופעה קשה יותר להגדיר את נקודת הראשית של התופעה, משום שהיה עיסוק בנושא גם קודם לשנות השמונים. מאמצע המאה העשרים התפרסמו שני ספרים הנחשבים היום ל"קלאסיקה" בתחום ומשמשים מקור השראה לרבים מספרים החדשים יותר: ספרו של הרב אליהו כי טוב "איש וביתו" התפרסם לראשונה בשנת 1957, וזכה מאז ל-11 מהדורות, וספרו של הרב שלמה וולבה, "מאמרי הדרכה לחתנים", התפרסם לראשונה בשנת 1975 וזכה מאז לשמונה מהדורות. גם ספרים אלו מתבססים על ספרים מוקדמים יותר כגון "אגרת הקודש בכוננת הזיווג" לרמב"ן מהמאה ה-13 (רומא 1546). לכן, לא יהיה זה נכון להתייחס לספרות ההדרכה הזוגית כסוגה שצמחה "יש מאין" בסוף המאה העשרים, אולם אין ספק שהיקפו של גוף הספרות שמתפרסם החל מ-1980 הוא חסר תקדים ושהוא מתייחד במאפיינים צורניים ותוכניים המבחינים אותו מקודמיו.

³ על פי ספירה שערכנו בהתבסס על קטלוגים של ספריות, חנויות ספרים ומקורות נוספים מצויים בדפוס מעל 220 ספרים וקונטרסים שיצאו בעברית מאז 1981 בתחום הדרכה לזוגיות דתית. מלבד חיבורים שחוברו במקור כספרים, חלק מבוססים על קלטות, אחרים מבוססים על דרשות ושיעורים שהועלו בהמשך על הכתב. בספרים שבהרנו יש ייצוג לכל הסגנונות הללו. **עדות לפריחת הסוגה בשנים האחרונות ניתן לראות מכך שב-2008-2009 התפרסמו מעל 20 כותרים חדשים**

בחרנו לבחון ספרים שמחבריהם שייכים לאגפים שונים של הציבור האורתודוכסי. למרות החלוקה הרווחת של האורתודוכסיה ל"חרדים" ו"דתיים לאומיים", ישנם מכנים משותפים המצדיקים הכללת שתי הקבוצות תחת הכותרת 'אורתודוכסים'. המרכזי שבהם הוא הנטייה להגן "המסורת" ו"הנצח" מפני המודרני והזמני (רביצקי 2006), ומכנה משותף זה הוא שיוצר המורכבות המעניינת שבספרי ההדרכה הדתיים. יש לזכור שמחברי ספרים רואים עצמם (או מושמים בתפקיד) קברניטים או מורי דרך לציבור הדתי, ולכן יותר משהספרות הנכתבת משקפת המציאות של המשפחה הדתית היא מהווה כתיבה אידיאולוגית (שגיא 2006) המשתדלת להציג הפתרונות שהיא מציעה לבעיות הזוגיות כפתרונות יהודיים אותנטיים אשר התקיימו מימים ימימה, גם אם התכנים לקוחים מעולם הטיפול הפסיכולוגי המודרני. מקורות ההשראה הטיפוסיים לספרי ההדרכה החילוניים – שיח אהבה הרומנטית, הפמיניזם ושיח האינטימיות הפסיכותרפויטי - מציבים גר מורכב בפני האידיאולוגים הציונים-דתיים והחרדים בבואם להסביר עקרונות המשפחה הדתית לציבור שלהם. הם מתפלמסים, מנכסים, מציעים אלטרנטיבה ומבצעים אדפטציות לאידיאל הזוגיות החילוני. כמישימה הסברתית פנים-מגזרית המצב מורכב יותר מאשר נרמז מרטוריקת "סוד המשפחה היהודית", משום שניסיונם של המחברים מוכיח שגם הזוגיות הדתית רחוקה מלהיות נטולת בעיות.

ניתן לראות המתח בו נתון הציבור הציוני-דתי בתחום הזוגיות בדוגמא הבאה: הרב שלמה אבינר (2003) פרסם מאמר בר האינטרנט "כיפה" המיועד לבני המגזר הדתי, ובו ייחס ריבוי הרווקים במגזר זה להשפעתם של אידיאלים מערביים: *"האינדיבידואליות היתרה מרעילה לנו החיים המוסריים, ומהווה מכשול ראשי לנישואים מאושרים ולנישואים בכלל"*, ציין שם. באופן מעניין, רוב התגובות בר שללו בחריפות עמדת הרב: *"ומה עדיף, כבוד הרב? אדם שחי בשקר עם בן/בת זוגו או אדם שחי בשלמות עם עצמו?"* כתב אחד, ואחר הודה: *"גם אני יודע שמודל הזוגיות שלי יונק עצמו יותר מאינספור הסרטים הדביליים שראיתי מאשר מעומק תורתנו הקדושה. [...אנן] מנסים לעטוף אהבתנו הילדותית והרומנטית בדפי השולחן-ערוך. מתאהבים ומתחתנים, וברקע מהדהדת ללא מנוח השאלה - האם זה אהבה?"*.

אף ההבדלים בין ספרים ידם נעמוד בקצרה בהמשך, ניתן היה לזהות במכלול ספרים שסקרנו מספר מסרים מרכזיים אשר חזרו עצמם. במאמר זה נבסס הטענה, שבספרות ההדרכה הדתית לזוגיות קיימת מגמה של 'הסרת הקסם' ממושג אהבה הרומנטית הנתפסת כחילונית ומערבית, לטובת תפיסת אהבה יהודית-מוסרית הנובעת מעבודה זוגית, אך ישנה גם מגמה משלימה של 'השבת הקסם' אשר באה לידי ביטוי בגישה מהותנית להבדלים בין המינים, שחוזרת ומופיעה בכל ספרים שבדקנו.

ההליך: ניתוח ספרי הדרכה לזוגיות במגזר הדתי

לצורך המחקר שערכנו, הכנו רשימה מקיפה של ספרי ההדרכה היהודיים הדתיים לנישואין שיצאו מאז שנות השמונים של המאה העשרים, ומיינו אותם לפי שני מגזרים עיקריים: ציוני-דתי וחרדי. לאחר מכן, תוך התייעצות עם פסיכולוגים דתיים, מדריכי כלות וחתנים, רבנים, מוכרי ספרים, יועצים וקוראים, בחרנו מדגם הטרוגני ומכוון (purposeful sample) של 19 ספרים שיאפשרו ניתוח רחב ככל האפשר של התופעה. רוב ספרים שנתחו הם מן המקובלים ביותר במגזרם, יצאו בכמה מהדורות ו/או שפות, ונכתבו ידי מחברים שמרבים לכתוב זוגיות. לצידם כללנו מספר ספרים

הפונים לקהלים ייעודיים כמו קהל החוזרים בתשובה. כללנו ספרים שנכתבו ידי גברים ונשים. רוב המחברים הם רבנים או רבניות (נשות רבנים), וחלקם יועצי/ות נישואין בי הכשרה טיפולית, מדריכות כלות או מדריכי חתנים.

ספרים שבחרנו המייצגים המגזר הציוני-דתי משקפים רצף שנע מן האורתודוקסיה המודרנית הליברלית, עבור במגזר הדתי לאומי ועד לחרדיות הלאומית השמרנית. במגזר החרדי נהוג להבחין בין הזרם הליטאי-מתנגד, הזרם החסידי והזרם המזרחי-ספרדי⁴, אולם הגענו למסקנה שההבחנה המשמעותית יותר לענייננו היא בין ספרים המנהלים שיח גלוי עם רעיונות מהחברה הכללית, אותם נכנה "חרדים מתונים" (רוב ספרי המגזר הליטאי), ספרים מסתגרים המושפעים מהסובב באופן עקיף בלבד (רוב ספרי המגזר החסידי וחלק מספרי המגזר הליטאי) אותם נכנה "חרדים שמרנים", ופרסומים של חסידויות מקרבות שעושות מאמצים רבים להחזיר בתשובה (ברסלב וחב"ד) ואותן נכנה "חרדים מקרבים".

קשה היה למצוא בחנויות קונטרסים חסידיים שאינם מיועדים לבי תשובה. חוקר החסידות ד"ר בנימין בראון (תקשורת אישית) טוען שרוב החסידויות מתרחקות ת"ק פרסה מכל הנושא של יחסי אישות, ושמיכה זו ישנם בחסידויות רק קונטרסים המיועדים לאברכים לפני הנישואים, שמתמקדים בהנחיות לגבי יחסי אישות, עוברים מיד ליד ונמצאים בשימוש כבר שנים רבות. היות שאנו עוסקים בספרי הדרכה לנישואין הנמכרים בחנויות והתפרסמו מ-1980 ואילך⁵, לא כללנו קונטרסים כאלו בניתוח שלנו.

תשעת ספרי ההדרכה שנבחרו לייצג **המגזר הציוני-דתי**, מן הקצה האורתודוקסי-מודרני לחרדי-לאומי, הם: אלישיב קנוהל: איש אשה (2005); נעמי וולפסון: ודבק באישותו (2005); סימה בצרי: הנישואין – משימה! (1981); מיכל פלהימר: למלך אין בית למלכה אין כתר; דבורה ארציאל: נישואין – מימוש עצמי בנין משפחתי (1998); שלמה אבינר: ואהבת לרעייתך כמוך (2000), אחותי כלה (2002); אביזהר הראל: בנין שלם (2005); משה בלייכר: שכינה ביניהם (2005).

עשרת ספרי ההדרכה שנבחרו לייצג העולם החרדי, פי החלוקה שהצגנו לעיל, הם:

ספרים "חרדים מתונים" – שמחה כהן: הבית היהודי כרכים א' ו' (1995, 1997); יהודה ליבוביץ': שידוכים וזיווגים (1988); ירמיהו ותהילה אברמוב: שניים שהם אחד (1996);

ספרים "חרדים שמרנים" – וולבה שלמה: מאמרי הדרכה לחתנים (1996, מהדורה ראשונה 1975); דן זאב סגל: שלום באהלך (2001); שמשון דוד פינקוס: תפארת אבות (2002);

ספרים "מקרבים" – מנחם מנדל שניאורסון: אור הבית (2001); דוד גבריאלי: סביב לשולחן (1996); שאול רפאלי: הנישואין – גן שושנים (2000); אליעזר שיק: אוצר שלום-בית (1998).

ניתחנו כל ספר ניתוח תוכן קטגוריאלי מנת ליצור בסיס להשוואה בין ספרים, וכן ניתוח עומק הוליסטי מנת לעמוד המסרים והסגנון הייחודיים לכל ספר. לאחר מכן ערכנו ניתוח משווה בין ספרים. הניתוחים נערכו ברוח גישת התיאוריה

⁴ ההבחנה נעשתה על פי ה"הסכמות" המובאות בפתח הספר ועל פי קריטריונים אחרים כגון הרבנים המצוטטים בספר עצמו, הנושאים הנדונים, ואפילו שפת הספר. הגבלנו עצמנו לספרים שהתפרסמו בעברית אך בחסידויות השמרניות ביותר רוב ספרים מתפרסמים באידיש, כמו למשל "שמחת בית סאטמר" (תשס"ג).

⁵ להוציא את ספרו של שלמה וולבה שהתפרסם לראשונה ב-1975. בחרנו להתייחס אליו הן משום שהוא נחשב לאחד מאבות התחום ומצוטט ברבים מספרים האחרים, והן משום שהוא ממשיך להתפרסם במהדורות חדשות, כשהאחרונה היא מ-1999.

המעוגנת בשדה (Grounded Theory analysis; Strauss & Corbin 1990). להלן יוצגו ממצאי הניתוח בסדר הבא: ראשית, נתייחס בקצרה להבדלים בין ספרים תוך התמקדות בסוגיית היחס לפסיכותרפיה במגזרים השונים ולאחר מכן נרחיב לגבי הדמיון במקורות הסמכות של הכותבים והדמיון הרעיוני המתבטא בשני מסרים מרכזיים משותפים למכלול ספרים: ניכוס רעיון ה'אהבה כעבודה' חשבון אהבה הרומנטית לפני הנישואים ולאחריהם, ורעיון השותפות ללא שוויון המאפיינת המהותנות המגדרית.

ממצאי הניתוח: בין שונות למסרים משותפים

שונות מגדרית

החלוקה למגזרים היא מהמאפיינים הבסיסיים של החברה הישראלית בכלל ושל החברה היהודית-דתית בפרט. כצפוי, מצאנו הבדלים סגנוניים ותוכניים בין ספרים המשתייכים למגזר החרדי לאלו המשתייכים למגזר הציוני-דתי. ההבדלים באו לידי ביטוי הן בתפיסת זהותם של הנמענים ועולמם החברתי, והן בהעדרם של תכנים מסוימים ובהופעתם של אחרים. כך למשל, בספרים החרדיים אין התייחסות לחיי אישות; אלו זוכים לעיסוק נפרד בקונטרסים העוברים מיד ליד. לעיתים מצוין בראש הספר במפורש שהספר לא יעסוק בהיבטים פיזיים של הזוגיות⁶. לעומת זאת, נושא האישות מקבל מקום, גם אם בשפה נקייה ובצמצום, ברוב ספרים הציונים-דתיים. מצד שני, ספרים החרדים מרבים להתייחס ולייעץ לגבי מציאות זוגית בה הב מקדיש עיתותיו לתורה, המשפחה מרובת ילדים והפרנסה איננה מצויה בשפע (למרות שבפועל שכיח המצב בו הב לומד תורה ואשתו יוצ לפרנס, בספרי ההדרכה מוצגת האשה בדרך כלל כעקרת בית). גם ההתמודדות עם המשפחה המורחבת, כגון היחסים בין הכלה והחמות והאופן בו האברך לכבד הורי אשתו, מודגשת יותר בספרים חרדיים מאשר בספרות הציונית-דתית. זיהינו גם הבחנות בין תת-מגזרים. למשל, בספרים החרדיים-ספרדים שקראנו ישנם מאפיינים רבים האופייניים לדרשנות החרדית-ספרדית כגון הדיבור הכפול אל אברכים המקדישים עיתותיהם לתורה ואל שומרי מסורת העובדים למחייתם (Lehmann & Siebzehner 2006). ההבדלים המגזריים בין ספרים השונים נדגים בעזרת נושא בוחן אחד: היחס לשיח הפסיכותרפויטי.

הבדלים ביחס לשיח הפסיכותרפויטי

שאלת היחס לגוף הידע הפסיכולוגי ולתרבות הטיפול הנפשי היא שאלה מתבקשת לאור הסוגה שניתחנו, ומן הניתוח שביצענו עולה כי מנעד ההתייחסויות לנושא רחב ותואם במידה רבה למידת השמרנות הדתית של הכותבים: המחברים השייכים לאגף הליברלי של הציונות הדתית מרבים לתווך מסרים פסיכולוגיים לקהל שלהם, החרדים הלאומיים והחרדים המתונים עושים בהם שימוש בורר ומנכס והספרות החרדית-שמרנית נוטה לדחות התחום או להתמנון ממנו לחלוטין. נפרט עתה לגבי ארבעת האפשרויות הללו:

תיווך - ישנם מחברים אשר מזדהים עם האקלים הפסיכולוגי הכללי בחברה ומעבדים אותו קלות כדי לענות צרכי מגזרם. כך למשל מתווך קנוהל (2005) השייך לאורתודוקסיה המודרנית המסר הפסיכולוגי שביקורת היא הרסנית

⁶ למשל, בספרו של כהן, "הבית היהודי" כרך ב'.

לזוגיות, עבור קוראים דתיים שחיים לאור מצוות "הוכח תוכיח עמיתך", ומאמינים שחשוב ונכון להוכיח האחר חטאיו:

ככלל עדיף שכל אחד ינסה לתקן עצמו ולא בן זוגו וידי כך יבוא שלום לבית, שגם הוא [בנוסף ל"הוכח תוכיח" – נ.וא.] ערך חשוב ביהדות. אין הכוונה שלא יעסקו בתוכחה כלל אך במסגרת החתירה לאווירה טובה בבית ינו לזכור שהמינון בעניין זה הוא קריטי. (80)

ניכוס - המסויגים יותר מנכסים תובנות הטיפול הזוגי לעולם מקורות היהדות. דרך ייחוס התובנות הפסיכולוגיות לאבות האומה, הם "מכשירים" אותן גם לקהל הדתי. למשל, ב *שידוכים וזיווגים* מתפ מגאונותו של אליעזר עבד אברהם השדכן ש"מופיע לפנינו כפסיכולוג המומחה ביותר" (65), ואבינר בספרו "ואהבת לרעיתך כמוך" מציין:

תרגום אונקלוס מוסיף מילה: ' כן יעזוב איש בית משכבי אביו ואמו'. הפסיכולוג היהודי פרויד היה מאוד מרוצה מהתרגום שמשמעותו היא, שהילדים צריכים להתרחק מהעניינים האינטימיים של הוריהם. (1988, 252)

ברירה - טכניקת ביניים אחרת היא שימוש מסויג בתובנות הפסיכולוגיות תוך הבחנה בין הטכניקות לבין הערכים, בין מטפלים חילוניים לדתיים, או תוך פסילת הקורפוס הפסיכולוגי ככלל, לצד נכונות להיעזר בעקרונות ספציפיים ממנו. "אלו ואלו דברי פסיכולוגים מתים, אבל גם זה פו" מציין אבינר בציניות מסוימת (2002, 155) בהביאו כמה רעיונות מן הפסיכולוגיה הפסיכודינאמית. הרבי מלובאביץ' (2001) מתיר "ביקור אצל פסיכולוג" העוסק בטיפול זוגי (112) אך מגביל ז לתקופה קצובה וקובע ש רב ומורה-הוראה לקבוע מתי המקרה הוא כזה שמותר להעבירו לפסיכולוג (שם), (134).

דחייה מובלעת או מפורשת - מבין המחברים החרדים השמרנים ישנם כאלו שדוחים באופן מובלע או מפורש השיח התרפויטי. בקרב בי שלום באהלך (2001), תפארת אבות (2002) ואוצר שלום-בית (1998), כולם ספרים חרדים שמרניים, ניתן לזהות הדחייה בעיקר בהעדרן של התייחסויות כלשהן לשיח הטיפולי ולמושגים פסיכולוגים. בלייכר בספרו "שכינה ביניהם" מציין במפורש מדוע ספרו אינו שייך לזירה הטיפולית:

שוב להדגיש: איננו עוסקים בהדרכות פסיכולוגיות כיצד יהיה לאיש ולאשה נחמד ונעים יחד וכדומה, אלא אנו עוסקים בתורה, כיצד אותה אמת אידיאלית, טהורה ואצילית שביסוד חיינו, אותה תכונה ושאיפה אחודתית שבקרבנו, יוצ אל הפו בתוך חיי בניין הנישואין. (2005, 57)

וב אוצר שלום-בית מסביר מדוע אין טעם לקהל קוראיו להיעזר בספרי הדרכה כלליים לזוגיות:

כי חיי הנישואין של בר ישראל אינם כחיי הנישואין של גויי הארצות ואומת העולם, או כחיות יער, אלא חיים יונים, חיים קדושים, חיים מקושרים אל הקדוש-ברוך-הוא. (1998, קצא)

ריבוי העמדות כלפי הסמכות הפסיכולוגית בספרות ההדרכה שניתחנו משקף האמביבלנציה הכללית יותר בקרב במגזרים הדתיים לפסיכולוגיה. אין ספק שטעות היא להציג הדתיים כמי שעומדים מנגד לשיח הפסיכותרפויטי ומתמודדים איתו "מבחוזן" שכן החשיבה הפסיכולוגית חלחלה כבר מזמן מן התרבות החילונית-מדעית שבה צמחה אל כלל התרבות המודרנית הפופולארית, שהעולם הדתי הינו כמובן חלק אינטגרלי ממנה. למעשה, בעשורים האחרונים מסתמנת מגמה של מאמצי אינטגרציה וגיבור בין השיח התרפויטי לשיח הדתי בעולם כולו, וזו לא פסחה המגזרים היהודיים-דתיים בישראל. במסגרת תהליכי "הרחנה של הפסיכולוגיה ופסיכולוגיזציה של היהדות" (נוביס-דויטש, 2009), חל מעבר מהצבת התחומים האחד כנגד השני להעמדתם זה לצד זה, תוך טשטוש ההבדלים ביניהם, כאשר הפסיכולוגיה מאמצת מן

הדת אלמנטים מעניקי משמעות -אישית, והיהדות מאמצת מן הפסיכולוגיה הדגש עולמו הפנימי של הפרט. אחת מהשלכות המגמה הזו היא נטייה לתפוס המפגש בין הפסיכולוגיה ליהדות כהרמוני ומעשיר אהדדי, אולם האינטראקציה בין הוס הדתי לוס הפסיכואנליטי המצוי בבסיס השיח התרפויטי מה גם קשיים ועימותים. בידוע שתחילת המפגש בין הפסיכואנליזה לדת היתה רוויית מתחים ועימותים בעקבות הצגתו של פרויד (הדת כנוירוזה קולקטיבית (Freud, 1930), אך גם היום עולים קונפליקטים ערכיים, כמו למשל בשאלת הכפיפות לאל מול אוטונומיה אנושית, או צרכי הפרט מול צרכי המשפחה והקהילה. נראה שבשל תפקידן הדומה של הפסיכותרפיה והיהדות כמסגרות מעניקות-משמעות, עם שכל אחת עונה צרכי האדם מכיוונים שונים, מצויות המורכבות והעמימות בלב המפגש בין השניים.

לאחרונה ניתן לצפות בעולם החרדי במופעים רבים יותר של "קליטה ושילוב של מקורות סמכות שונים ובהם פסיכולוגיה, רפואה, ספרות וטכנולוגיה" (קפלן וסטדלר 2009, 7). אולם היקלטות מקורות הסמכות הללו במגזר החרדי אינה תהליך פשוט. יפה (2009) אשר חקרה השתלבות החשיבה הפסיכולוגית בגנים חרדיים טוענת כי העמדה החרדית לגבי פסיכולוגיה וטיפול היא מורכבת ואמביבלנטית ומסיקה: "נראה שהחברה החרדית נמצא היום בתהליך של משא ומתן בין שתי הגישות". משא ומתן זה עוד לא הניב פירות אינטגרטיביים ו"כרגע נוכחים בה הדיאלוג, המאבק, והשיח הרב קולי" (שם, 40). מצב דומה ניתן לראות בספרי ההדרכה הדתיים לזוגיות, אלא שבניגוד למקרה של גני ילדות חרדיים, הרחוקות ממוקד הכח בחברה החרדית (ילדות צעירות והנשים המטפלות בהן), ספרים אלו נכתבים ידי רבנים או דמויות מובילות שאמורות לייצג האידיאולוגיה החרדית בנושא נישואין. כאן החדירה של הפסיכולוגיה היא דרך ההפנמה של תכנים ידי הרבנים מחברי ספרים ולא ידי גורם חיצוני ממסדי כמו שירותי הייעוץ, ואכן ברוב ספרים שבחנו, התוכנות הפסיכולוגיות והמקורות היהודיים משורגים ומשולבים זה בזה, אך המתח ביניהם איננו מתבטל ומתבטא בדרכים שונות במגזרים השונים, ידי אותם מנגנוני תיווך, ניכוס וברירה שציינו.

ניתן לראות שהשונות בין המגזרים ואף בתוכם היא משמעותית ונובעת בין השאר מעמדות שונות כלפי המודרנה והערכים הנלווים אליה. אולם אף ההבדלים הנזכרים לעיל אנו מבקשים לטעון שדווקא מבחינת המסרים המרכזיים בספרים, קיימות נקודות דמיון חוצות מגזרים אשר עשויות ללמדנו אסטרטגיות משותפות של המחברים להתמודדות עם 'גרי המודרנה', ובמכנים המשותפים הללו נתמקד להלן.

מכנים משותפים

1. מקורות הסמכות של הכותבים, נושאי הדיון והסגנון

כאמור, רוב הכותבים הם רבנים וניכר שהם שואבים סמכותם מהמרכז החברתי הרבני. נתון זה בא לידי ביטוי גם בהסכמות המופיעות בפתח הספר וגם בבחירת נושאי הדיון ובסגנון הכתיבה. לדוגמא, הרב שלמה אבינר הוא מחשובי הרבנים והפוסקים בציונות הדתית. עמדותיו בנושאי זוגיות ובמגוון נושאים אחרים הוא משמיע תדיר מ בימות שונות. לרב שמחה כהן אין סמכות הלכתית בחברה החרדית, אך הוא נחשב למרצה פופולארי. חמישה מן ספרים שניתחנו נכתבו ידי נשים - ארבע מהמגזר הציוני-דתי, ואחת חרדית-אמריקאית. גם המחברות מסתמכות מקורות סמכות רבניים. אפילו מחברת "למלך אין בית למלכה אין כתר" הליברלית יחסית, מעידה עצמה שהיא שואבת רעיונותיה מהרב חיים

סבתו, וכך פורשת יה חסותו. העובדה שאין כותבות חרדיות-ישראליות איננה מפתיעה, היות שכפי שציינה שנקר לחרדיות ישראליות אין סמכות להשמיע קול בנושאים תורניים (שנקר 2009).

נושאי הדיון מים תכנים משותפים שייחודיים לזוגיות יהודית-אורתודוקסית. כך לדוגמא, השילוב של עקרונות הלכתיים בתוך הייעוץ הזוגי משותף לרוב ספרים שסקרנו, וראשונה למאפיינים ההלכתיים היא סוגיית טהרת המשפחה, שאליה יש התייחסות ברוב ספרים. בחלק מספרים הדיון ההלכתי בנושא טהרת המשפחה תופס החלק הארי של הספר ורק חלק קטן מוקדש לנושא של "שלום בית". סוגיות הלכתיות נוספות שספרים נדרשים אליהן הן שימוש באמצעי מניעה, הפלות, אוננות, שימוש באמצעי תקשורת והקפדה צניעות, כשרות ושמירת שבת בהקשר של השפעתן הזוגיות. נראה כי העירוב של נושאים הלכתיים עם נושאים הקשורים ליחסי הזוג משמש גם לאישוש הסמכות הרבנית בנוגע לפן זה של החיים. שאול רפאל החרדי-ספרדי פותח ספרו בטיעון שאין להפריד בין תחומים אלה: "דעה נפוצה מפרידה בין עשיית המצוות, המכונה "פולחן" לבין החיים עצמם, מבלי להתייחס לקשר העמוק ביניהם, שהם מצוות-חיים, וההולך לאורם נקרא "חי בהם", כמאמר הכתוב, זוהי דעת תורה!" (1).

בכל אופן, ההימנעות היחסית מעיסוק בצד המיני של הזוגיות וראיית הזוג כחלק ממעגל משפחתי רחב יותר הינן שניים מן המאפיינים המבחינים בין מכלול הגוף של ספרות הדרכה דתית לבין ספרות ייעוץ זוגי 'חילוני' אשר נוטה להתמקד בתא המשפחתי המצומצם ולתפוס הפן המיני כחלק בלתי נפרד וקריטי מן הדיון בזוגיות טובה⁷.

מבחינה **סגנונית** ניתן לזהות כמה מכנים משותפים: ראשית, בכל ספרים נעשה שימוש במונחי 'מצווה' ו'חיוב', הלקוחות מהשיח ההלכתי, לצורך חיזוק סמכות ההנחיות, גם כאשר לא מדובר במצווה של ממש. למשל, ישראל קנוהל האורתודוקסי מודרני (2005) כותב ש"אי אפשר לקבל בשום אופן 'הקשבה לזולת' המלווה בצפייה בטלוויזיה... שפת הגוף היא אחד מהרכיבים החשובים בשיחה ואנו מצויים להיות מודעים לכך" (54, ההדגשה שלנו). סיבה נוספת לשימוש ברטוריקת ה"מצוות" היא יצירת הניעה חזקה לבן התורה להקפיד שלום בית, כפי שמציין ב"שלום באהלך" (2001):

כדי שע"ז ידע בכל מצב ומאורע שמזדמן לו בביתו איזו מצוות עשה או לא תעשה שעומדים לפניו לקיימם, ובע"ה יהיה לו זה לחיזוק גדול לקיים ולהרבות שלום בביתו. (מס' עמוד)

שנית, לרבים מספרים סגנון כתיבה אידילי השואף לעיתים לפוס. למרות שהזוגיות מוצגת כזירת מאבקים, מוצב לקוראים אידיאל דתי נה של זוגיות כשלמות וכמשכן לאלוהות. הכלים להשגת אידיאל זה לקוחים מתורת המוסר, והפרס המובטח הוא עצום: "אם יעמדו במשימה זו ויחסי אחווה טהורה ישררו ביניהם, תאוחד אישיותם וביתם יהפך לבית מקדש בעיר אנפין" (כהן 1997, 8) הרב אברמסקי שמצוטט ידי כהן מנהיר נושא זה בצורה מפורשת:

דברי חכמינו זכרונם לברכה הטביעו חיי אישות בישראל חותם של חזון אשר מילי דשמיא ומילי דארעא נשקי אהדדי, ויעשוהו נושא יעוד נשגב של מהות מוחשית ורוחנית להיות שותפו של הקדוש ברוך הוא בהקמת בנין עדי עד (שם, 53).

שלישית, ספרים מרבים בציטוט מקורות לצורך חיזוק סמכות הכותבים ועיגון העצות הניתנות. אמנם מעניין לראות שככלל המחברים נמנעים מציטוט מהמקורות התלמודיים שדנים ביחסים בין ב לאשתו, ולעיתים קרובות מוסבים מקורות של תנועת המוסר שכוונו במקורה לעבודה עצמית של בחורי ישיבות ועוסקים ביחסי אברך עם חבריו לישיבה או ביחסייהן

⁷ למשל, בספר "סוד הקשר הזוגי" (צפי ועמוס צור 2006). טוענים המחברים שאהבה אינה מספיקה לזוגיות טובה ומדגישים את חשיבותה של ה"מניימיות", שילוב של מין ואינטימיות בחיים הזוגיים. בספר "יש נישואין מאושרים" (1995) טוענות ולרשטיין ובלקסלי ש"חיי מין טובים... עומדים בבסיס הנישואין הטובים" (עמ' 152), והשוו לכהן בספרו "הבית היהודי" המסכים עם עמדת וולבה ב"מאמרי הדרכה לחתנים": "אין זה מן ההכרח שצריכה להיות משיכה הדדית...די בכך שאין דחייה ממנו".

של דמויות מן התנ"ך זו עם זו, לזירת הזוגית. יתכן שהמחברים חששו מתיאורי היחסים הלא אידיליים ששררו בין חלק מחכמי התלמוד לנשותיהם. שהמיזוגניות המובלעת בחלק ממדרשי התלמוד יוצר דיסוננס גדול מדי עם מגמות של שחרור האשה, אשר חדרו, כפי שנדגים בהמשך, גם לחברה הציונית-דתית והחרדית המתונה.

נציג עתה שני מסרים רעיוניים אשר זיהינו כמשותפים למכלול ספרים שניתחנו, מעבר להבדלי מגזר וסגנון:

ניכוס רעיון ה'אהבה כעבודה' חשבון אהבה הרומנטית

מהליברלי ביותר ועד לשמרני ביותר, כל ספרים שקראנו הינם ביקורתיים כלפי וס אהבה הרומנטית שאותו הם מזהים לעיתים עם הוליווד ולעיתים עם 'תרבות המערב' באופן כללי. "אהבה היא אולי המילה שזכתה בכל השפות למשמעויות המסולפות והמעוותות ביותר" טוען אברמוב (1996, 181). אחד מהמאפיינים הייחודיים של המדריכים הדתיים הוא ההפרדה החדה שאותו הם עורכים בין יחסי הזוג לפני ואחרי הנישואין, ובהתאם לכך בין מאפייני הזוגיות הראויה ומקומה של אהבה בשלבים השונים הללו. להלן נבחן היחס לאהבה הזוגית בשני השלבים הללו.

א. לפני הנישואין: תהליך החיפוש אחר בן/בת זוג

בכל ספרים שנסקרו ישנו ניסיון לערוך פחות בערכה של אהבה הזוגית לפני הנישואין. אמנם ספרים מהמגזר החרדי עסוקים בביסוס ובהצדקה של שיטת הכרויות הנשלטת ידי הורים ורבנים ואילו ספרים ציונים-דתיים מתייחסים לעולם שבו הצעירים יוצאים למצוא בן/בת זוגם בכוחות עצמם, אך למרות הבדלים אלה, נראה שהכיוון המחשבתי שאליו שואפים ספרים השונים ביחסם לנושא זה דווקא דומה.

כאמור, ספרים החרדים טוענים שראוי שההורים והמחנכים ינהלו תהליך השידוכים. דוד גבריאל ב"סביב למשפחה" (1996) דורש הפסוק מקהלת "מוצא אני מר ממוות האישה" כך: "אם הוא אומר מוצא אני, ללא התייעצות עם רבנים, אז זה מר ממוות" (52). ישנם ספרים המתייחסים למציאות זו כמובנת מאליה ואינם טורחים להצדיקה⁸ ואילו אחרים מתעמתים עם תפיסת העולם הרווחת בעולם המערבי לגבי הצורך להתאהב לפני הנישואין⁹. הספר *שידוכים וזיווגים* מוקדש כולו להדרכה תורנית בנושא חיפוש בת הזוג ומתפלמס ארוכות עם תפיסות מערביות בעניין זה מתוך תפיסה ליטאית-רציונאלית מובהקת. ליבוביץ' פותח ספרו בהצדקת שיטת ההכרות החרדית שבה 'אחרים', מעורבים בתהליך בחירת בן הזוג:

בתקופתנו 'המתוחכמת', רוב בני האדם לא ירצו להיות הדעת הצעה מעין זו - שמישהו אחר יהיה שותף בבחירת בן זוגם, אבל האם אנשים אלה פוים באמת ביתר חכמה מהדורות הקדומים? [...] יבינו היטב אנשים פקחים, שאין לבטוח שיפוט אישי כשהעניין נוגע לרגשות אישיים סוערים. במקרים כאלה מוטב להם לסמוך דווקא אחרים, שייטיבו להבחין בין אמת לבין שקר ואשליה. (1988, 20)

הוא מוכיח טיעון זה ידי הידרשות לאחוז הגירושין הגבוה בחברה החילונית אותה הוא מייחס ל"נגיעה העצמית", כלומר לחוסר האובייקטיביות של האדם כשהוא בא לבחור לעצמו בן זוג. החידוש שבגיוסה של הרציונאליות לטובת העמדה

⁸ אוצר שלום בית, שלום באהלך, תפארת אבות, שכינה ביניהם.
⁹ הבית היהודי, שניים שהם אחד.

התומכת בשידוכים מתבהר רקע טיעונים שנשמעו באירופה במאות ה-18 וה-19 מפי אלה אשר תמכו במתן בחירה חופשית לצעירים המחפשים בן/בת זוגם. הטיעון הרווח היה שהבחירה החופשית רציונאלית יותר, שכן אין לסמוך ההורים שיעדיפו טובת בניהם פני טובתם (Stone 1979). בניגוד לכך, בספרי ההזכרה הדתיים העכשוויים אין הכרה באפשרות שטובת הבנים והבנות איננו השיקול היחיד המנחה ההורים בבואם לחפש שידוך לילדיהם.

בניגוד לחברה החרדית, בחברה הציונית-דתית מקובל שבני הזוג בוחרים להתחתן לאחר תקופת חיזור ממושכת יותר מהמקובל במגזר החרדי ובוחרים בני זוגם בעצמם. מבין ספרים הציונים-דתיים שסקרנו שניים עסקו באריכות בנושא זה - אחותי כלה של שלמה אבינר (2002) והקונטרס למלכה אין כתר של מיכל פלהימר (2002). שני ספרים אלה מסמנים שני גבולות הגזרה של הכתיבה הציונית דתית לגבי אופי החיפוש של בן או בת זוג. אבינר עוסק בעיקר בהגבלת הזוג הצעיר, ומבקרו ראו בכך ניסיון ל'חרדיזציה' של תהליך החיזור המקובל בציבור הציוני דתי. כך, הוא פוסל לחלוטין הידידות בין גברים ונשים מחוץ למסגרת הנישואין אין לדעתו צורך להיפגש יותר מארבע או חמש פעמים לפני שמחליטים אם להתחתן או לא, ולעניין זה הוא מצטט בדברי מחבר ספרי ההגות והמוסר החרדי הרב אליהו דסלר: "אלו הטוענים שזקוקים לפגישות ארוכות ומרובות, זה תואנה של היצר הרע כדי לאפשר בילוי משותף" (שם, 12).

מקרה בוחן לטיעוננו שאהבה הרומנטית נדחית בספרות הזוגיות הדתית הוא הקונטרס שחיברה פלהימר, הסמן הליברלי בנושא זה, אשר חושבת שראוי שהזוג יפתחו קשר עוד לפני הנישואין. פלהימר מזכירה: "אין בשום אופן להחליט כאשר לא קיים רגש כלפי השני" אולם אפילו היא מאמינה שאין צורך "לחוש מאוהבים בקביעות כדי להחליט אירוסין... מכיוון שההתאהבות הינה מצב של חוסר איזון, ולא ניתן לחיות כך באופן קבוע" (2002, 24). הרגש שרצוי שיתקיים בין בני זוג המחליטים להתחתן הוא אמנם חיובי אך רחוק מאותה משיכה סוחפת חושים שנתפסת כאידיאל תרבותי חילוני: "אדם צריך לשאול עצמו: האם יש לי געגועים? האם אני מצפה למפגש? האם נעים לנו ביחד? האם אכפת לנו אחד מהשני?" (שם, 26).

לסיכום, נראה שלמרות ההבדל בין ספרים חרדים לספרים ציונים דתיים המחברים משני המגזרים עורכים רציונליזציה לתהליך החיזור מתוך מטרה לקצר תהליך ההיכרות שבמסגרתו גברים ונשים שאינם נשואים באים במגע זה עם זו, ולקדם נישואים מהירים ככל האפשר לבן/בת הזוג המתאים ביותר (לזוג ולהוריו). הנפגעת הראשונה ממגמה זו הנה 'ההתאהבות' אשר בחברה החילונית זוכה למקום של כבוד. כאן היא מוצגת כרגש מפריע ומזיק שיש לנטרלו ידי מסירת השליטה בתהליך הבחירה לגורמי סמכות במדריכים החרדיים, או לחלופין, כרגש אפשרי במצבו המתון אך לא הכרחי, במדריכים הציונים-דתיים.

ב. זוגיות ואהבה לאחר הנישואין

ביחסם לשלב הבא של הזוגיות - הקשר שאחרי הנישואין ספרים החרדים-שמרנים כמעט ואינם נדרשים לשאלת אהבה בין בני הזוג ונראה שהם מנותקים יחסית מהשיח הפסיכולוגי/מודרני לגבי הזוגיות. הזוגיות נתפסת כציווי אלוקי, הזיווג נקבע משמים ואין להרהר אחריו מרגע שהסתיימו החופה והקידושין, והצורך לעבוד הזוגיות נובע מהצורך לתקן

המידות כחלק מתהליך רחב יותר של תיקון עולם. זהו למשל המסר העולה מהספר 'סביב למשפחה' החרדי-ספרדי הקובע ש"הסיבה לכך שבדורנו ישנם בתים שנהרסים היא מפני שבני הזוג אינם יודעים תפקידם בעולם, אינם יודעים מה תכלית האדם בעולמו" (77). נטען שם, כי אדם הנשוי לבת זוג הממרת חייו צריך לקבל באהבה ייסוריו מתוך ידיעה שסבלו יקרב גאולתו האישית וגאולת עם ישראל. ב"שלום באהלך" (2001) חוזר וטוען שהבית והמאבק לשלום הבית עם האשה הוא למעשה בית המדרש לתיקון המידות של האדם (כו).

לעומת ז' ספרים חרדים מתונים וציונים דתיים נמצאים בדיאלוג עם התרבות המערבית לגבי אופי הזוגיות הראויה. ספרים אלה נדרשים לשאלת אהבה ביחסים הזוגיים. ככלל, הם דוחים רעיון אהבה הרומנטית הרגשית והגופנית הסוחפת לטובת שיח של אחריות ועבודה עצמית וניתן לראות בהם שילוב של רעיון העבודה העצמית של תנועת המוסר המיושם כאן זירת היחסים הזוגיים ושל ספרות העזרה העצמית ברוח הפסיכולוגיה הפופולארית המדגישה הצורך 'לעבוד' מערכת היחסים¹⁰.

ספרו של כהן החרדי-מתון, *הבית היהודי*, מהווה דוגמא טובה למגמות אלו. זהו ספר שמשלב תובנות הלקוחות מתורת הטיפול הזוגי עם מקורות תורניים. כך, בניגוד לספרים 'השמרניים' הנזכרים לעיל, לדעתו של כהן –

אדם ניגש לנישואין במגמה אחת בלבד: למלא הצורך שהטביע הקב"ה באישיותו לשהות עם אישיות קרובה, להעניק לה התחושות הרגשיות שהיא זקוקה להן, ואשר יהיה נעים גם לקבל ממנה עידוד, יחס חם, ובנוסף לכך שתקבל אותי כמו שאני. (38)

כהן מפרט באריכות בספרו האופן שבו ניתן להגשים השאיפה לאינטימיות ידי ניהול נכון של משק הרגשות הביתיים. הוא מפרט כיצד יש לקיים דיונים משפחתיים, ממליץ להחמיא לבן/בת הזוג, למצוא זמן לבילוי משותף ועוד. נקל למצוא כאן השפעות של השיח הפסיכותרפויטי - למשל, הוא ממליץ תהליך של שיקוף הדדי, מאמץ להבין מניעי בן/בת הזוג ועוד - אולם כאן ההמלצות מסתמכות מקורות תורניים. כך לדוגמא, הצורך לאהוב בן/בת הזוג הוא לומד, כשאר ספרי ההדרכה שניתחנו, ממצוות 'ואהבת לרעך כמוך', ובכך מטשטש ההבדל בין אהבה הזוגית הרומנטית למערכות יחסים אחרות כמו בין חברים לספסל הלימודים. גם העזרה ההדדית בין בני הזוג הוא מבסס מצווה - מתן צדקה - תוך הסתמכות הרעיון התלמודי שאדם הנזקק לדבר מסוים נחשב לצורך עניין זה כעני, ולכן אדם אשר יכין לאשתו העייפה כוס תה יקיים גם מצוות נתינת צדקה שכן אשתו נזקקה למחווה זו.

הרעיון שאהבה נובעת מנתינה לזולת הוא מרכזי וחוזר עצמו בדבריהם של רבים מהרבנים. אהבה המערבית מתוארת כ'לקיחה', ופירושו של דבר שבני הזוג מעוניינים רק בשאלה מה יוכלו להפיק עבור עצמם מהזוגיות, בעוד שהזוגיות היהודית מבוססת 'נתינה' הדדית, אהבה היא תוצאה של הנתינה שהרי "האדם אוהב אשר הוא נותן לו". בתוך עולם ההגות היהודי הראשון שהציג הגיון זה כקו מנחה לזוגיות טובה וכהצדקה לשיטת השידוכים החרדית הוא הרב אליהו דסלר בספר המוסר *מכתב מאליהו* שהוא חיבר. מובן שרבנים חרדיים הבאים להצדיק שיטה שבה ההיכרות בין בני הזוג

¹⁰ בהקשר זה מעניין להצביע על הקשרים בין 'תנועת המוסר' לאתיקת העבודה הפרוטסטנטית אשר לפי טענתו המפורסמת של וובר היוותה את הבסיס להתפתחות הקפיטליזם (Weber 1946). מייסדה של התנועה, הרב ישראל סלנטר, קידם את הספר *חשבון נפש* של היהודי המשכיל מנחם מנדל לפין (1808), אשר חלק ניכר ממנו מבוסס על כתביו של הוגה הדעות האמריקאי בנג'מין פרנקלין אשר פיתח שיטה של שיפור עצמי לפי דרגות של השתפרות שבועית (אטקס 1984), ואילו קטן (תשנ"ב) מצא דמיון מפתיע בין חלקים מהספר 'מכתב מאליהו' (תש"ו-תשנ"ז) מאת הרב אליהו דסלר, שאותו מרבים לצטט המדריכים שהקרנו, לבין ספרו רב המכר של דייל קרנגי (Carnegie 1936) 'כיצד תרכוש ידידים והשפעה'.

לפני הנישואין מצומצמת ביותר ידגלו בגישת ה-'נתינה מביאה לאהבה', אך זהו טיעון נפוץ גם בכתביהם של רבנים ציונים דתיים:

כותב הרב דסלר בספרו *מכתב מאליוהו*: "יותר משהנתינה באה בעקבות אהבה, אהבה באה בעקבות הנתינה". משל למה הדבר דומה? לאדם שאוכל עגבניה, וכששואלים אותו: מדוע ה אוכל עגבניה? הוא משיב: 'מפני שאני אוהב עגבניות'. אדם זה אינו אוהב עגבניות, כי אם עצמו. שהרי אילו היה אוהב באמת העגבנייה לא היה אוכל אותה. כך אדם שאומר שהוא אוהב בת זוגו משום שהיא מעניקה לו, דואגת לו אין הוא מבטא רגשי אהבה כלפי זוגתו כי אם כלפי עצמו. הדוגמה הטובה ביותר לאהבה אמיתית היא אהבת אם לתינוקה, ככל שאמא מניקה ומעניקה לתינוקה אהבה כלפיו גדלה. לכן חשוב תמיד לתת ולהעניק. ככל שמעניקים יותר, מרגישים בהתקשרות רגשית גדולה יותר לבן הזוג. (הראל 2005)

נראה שהנגדת הזוגיות החילונית המבוססת מילוי הצרכים לזוגיות היהודית המבוססת נתינה הנה קו הגנה/התקפה מרכזי של אידיאולוגים חרדים אשר מנסים להציב אלטרנטיבה לשיח אהבה החילוני¹¹.

עמדה זו משתקפת היטב ביחס השולל של כל ספרי ההדרכה לסוגיית פירוק התא הזוגי: "הגירושין מהווים מוצא אחרון בלבד" טוענת אברמוב (1996, 27). התנגדותם של הכותבים מן המגזרים המתונים מסתברת רקע טענתם שהעבודה היא הערך המרכזי בזוגיות. לפי גישה זו הגירושין יכולים להתפרש רק כהרמת ידיים הנובעת מרפיון כוח רוחני ומוסרי. מקור נוסף להתנגדות לגירושין עולה בספרים החרדים-שמרנים. עמדתו של מחבר קונטרס *שלום באהלך* (2001) היא כי אין בשום פנים להתגרש: "אי אפשר לתקן המידות אלא באשה הראשונה שאלוהים נתן לאדם". (ד), והרב שיק ב *אוצר שלום-בית* (1998) מגדיל ושולל הגירושין גם במקרים של אלימות בתוך המשפחה: "ואף שהוא כעסן ורגזן מאוד ומתחיל להשתולל, סבלי קצת, כי כמה זעמו וכעסו? רק רגע, וכיון שיעבור הרגע, כבר ינוח" (רו). והסיבה לכך: "גרושין זה לא פתרון... הורסים אחד השני, הורסים הילדים והורסים כל העולמות... אני מביטח לכם בהבטחה גמורה שיהיה לכם יותר מר... תדעו שם עוקרים עצמכם מהעולם הזה ומהעולם הבא" (שכ"ד).

הרב שיק מייחס לגירושין משמעות מטאפיזית הרסנית, שהרי לשיטתו היפרדות מהווה פגיעה בסדר הקוסמי הראוי ומשקפת ניתוק בין האל לעמו. עמדתו ממחישה השיח התיאולוגי של הזוגיות שבה הקשר בין הגבר לאשה נתפס כשיקוף של יחסי הקב"ה-ישראל, וכזירה אנושית המספקת לאדם הזדמנות לאחות הקרעים הקוסמיים ידי עבודה מידותיו ותיקון שלום ביתו.

היות שמטרת הזוגיות הטובה אינה מתמצית במימוש עצמי, למושג ה"אהבה" יש תפקיד מוגבל ואינסטרומנטלי בזוגיות. ברמת הפרט המטרה היא שהגבר ילמד דרך הקשר עם האשה כיצד ליצור קשר אינטימי עם אלוהיו. ברמה הקוסמית יש בזוגיות הזדמנות לתיקון-עולם הקשור לפער המהותני הקיים בין הגבר לאשה, ו המנגנון שלו נציג להלן.

בחינה של המהלך שאותו נוקטים מחברי ספרי ההדרכה הדתיים לזוגיות מביא למסקנה שמגמתם להסיר הקסם מאידי אהבה הרומנטית בעזרת שיח רציונאלי המצביע חוסר שיקול הדעת הכרוך בהיסחפות אחר הרגשות. המסר של היהדות, כפי שהוא מוצג בספרים אלה, הוא שיש לעבוד מנת לשמר הזוגיות ושאהבה האמתית מגיעה רק לאחר החתונה. כאמור,

¹¹ טיעון זה חוזר ומופיע בספרות. למשל, תמר אלאור מצטטת קלטת של הרב דניאל זר החוזר גם הוא על טיעון זה (אלאור 2006, עמ' 106-108).

אילו וסוידלר מצביעות קיומו של שיח דואלי בחברה האמריקאית בנוגע לאהבה: אהבה רומנטית הוליוודית לעומת אהבה כדורשת עבודה רגשית ברוח השיח התרפויטי (Illouz 1997, Swidler 2001). הרבנים דוחים ההגדרה הראשונה שאותה הם רואים כתוצר של התרבות המערבית הרדודה, ומנכסים השנייה כתפיסה יהודית אותנטית.

מהותנות מגדרית: שותפות ללא שוויון

רעיון נוסף שזיהינו כמשותף לרוב ספרים הוא השיח המהותני לגבי ההבדלים בין האיש לאשה תוך השלכה מהם תפקידי בני הזוג בתוך מסגרת הנישואים. בנייתו הממצאים מצאנו תימוכין לטענתו של קפלן (2007) שמאז תחילת שנות השמונים ישנו שיח בחברה החרדית המתייחס להבנת המין השני, ואנו מצאנו ששיח זה מאפיין גם ספרים הציגים דתיים שקראנו. הוא נועד לשפר איכות חיי הנישואין הדתיים ידי הענקת כלים לכל אחד מבני הזוג להבין השני. זהו שיח מהותני המייחס ההבדלים בין גברים ונשים לטבעם המולד ולשם כך נעזר בספרות פסיכולוגית פופולארית בסגנון גברים ממאדים ונשים מנגה (Gray 1992).

לבד מאשר בספרו של קנוהל (2005), בכל שאר ספרים שניתחנו זיהינו שיח מהותנות חזק ובוטל. ספרים נבדלים במידת האפולוגטיקה שהם משלבים בהצגת החשיבה המהותנית, ובמידת המאמץ ליישבה עם הפמיניזם, אולם הרטוריקה הכללית אחידה: הגבר והאשה הם שונים, והשניים הללו הם מהותיים לטבעם הנברא. "יש הבדלים מהותיים, ביולוגיים ופיסיולוגיים בין המינים", קובע אבינר (2000). פינקוס (2002) מבחין בין תכונות האשה לבין תכונות הגבר: הגבר תכליתי, האשה רגשנית ודברנית, הגבר לא מרבה לסבול, האשה סובלת הרבה ודמעתה מצויה, הגבר אינו אסתטי והאשה מקפידה נקיון ויופי. הוא מציין: "הרבה קלוקל ב"שלוש בית" נגרם מטעות בהבנת האחדות. המחשבה שהב והאשה הם אחד ממש, גורמת לצרות רבות בשלימות הבית היהודי" (יד). טענתו היא שבאופן פרדוקסלי האחדות תתחיל לאחר הכרה בנבדלות בין בני הזוג. בלייכר בספרו "שכינה ביניהם" מגדיל וקובע ש"באופן טבעי ונורמלי אין שום סיבה שהאיש והאשה ירצו לשבת יחד זה לצד זה כיון שמעצם טבעם הם שונים זה מזו באופן מהותי" (2005, 11) בספרים מוקדמים יותר כמו "מאמרי הדרכה לחתנים" של הרב וולבה, נראה שמהותנות משמעה גם שיפוט ערכי:

אבל תסלק ממחשבתך לגמרי התפיסה המוטעית הזו שאשה צריכה להיות שקועה במחשבה ובמעשים גדולים. תוכן חיי... האשה הוא הבית! כמעט שאין גבר מבין ומשיג ז, כיצד אדם יכול למצוא סיפוק ומילוי בעניינים פעוטים כאלה. כאן אנו מגיעים (לנקודה חשובה מאוד: הבנת השוני המוחלט בין איש לאשתו. (1975, 3

מילת המפתח ברבים מספרים העכשוויים לתיאור יחסי הזוג הוא "שותפות", נראה שמילה זו מחליפה המילה "שוויון" המופיעה רק בהקשרים פולמוסיים בספרים שקראנו. למשל, קנוהל מציג מטרת יצירת שלום הבית בהשגת "שותפות הוגנת ונעימה" (2005, 21) ואילו אבינר קובע "נישואים הם שותפות" (תש"ס, 114).

גישות מהותניות אלה דומות במידה מסוימת לרוח הגל השני של הפמיניזם – הפמיניזם המהותני (רוזין 2000). בסיס דמיון זה ניסו רבני ותלמידי ישיבת 'שיח' המבטאים כיוון ליבראלי בציונות הדתית בספרם שני המאורות (2005) לחבר בין פמיניזם זה לגישה תורנית. תמר רוס, במאמרה שם, מביעה התנגדות לחיבור זה, בין היתר עקב החשש שאבחנה מגדרית מהותנית תוביל לאפליה לרעה.

בעוד שהמהותנות ככלל משותפת לספרים שסקרנו, ישנו הבדל מגזרי בין ספרים חרדים וציונים-דתיים בהתייחסות למעמד האישה בבית: ברבים מספרים החרדים ישנו מדרג מובהק של מעמד הגבר והאשה בבית, ואילו בספרים הציונים דתיים אין תמיד אמירה ברורה לגבי המעמד הפנים-משפחתי של האישה והאיש.

מספר ספרים חרדים שמרנים מבטאים התייחסות מפורשת ליונותו של הב. וולבה כותב:

אצל אומות העולם דין קדימה לאשה בכל ענייני דרך ארץ: היא נכנסת ראשונה, אותה מכבדים ראשונה. לא כן אצלנו: בכל העניינים של כבוד, הב קודם לאשה... ואין לב לוותר כבודו, כי בזה הוא מערער יסודות הבית. (1975, 5)

בספר סביב לשולחן החרדי-ספרדי השיח ההיררכי איננו מוסתר. למעשה, דימוי מרכזי בספר הוא 'הכניעה' המבטא השיח הפטריארכלי הרווח בספר: "אשה הנכנעת לבה זה סוד ההצלחה בין בני הזוג" (1996, 74). מאידך, שניהם נדרשים להיכנע בפני הרבנים, כל המערכת החברתית כמובן כפופה לקב"ה ומצוותיו, והפרדיגמה כולה היא חברתית-היררכית מובהקת. כך לדוגמא, נאמר ב"תקנות לב" שלא יסתור דברי אשתו בפני הילדים מנת שלא לערער סמכותה בעיניהם, ואילו ה"תקנות לאשה" אוסרות יה להיכנס בדבריו או לסתור אותם בכל מקום (שם, 31-28). בהקשר לחנוך הבנות נאמר:

היום בדורנו יש כל כך הרבה עומס הבנות בשיעורים עד שאין להם זמן לעסוק בעבודות הבית וחבל. שבזה נמדדת האשה, האם יודעת לבשל או האם היא נקיה ומסודרת וזהו התפקיד של האשה ובוזה צריכים ההורים להשקיע. (שם, 62)

המחבר אף מביא מעשה במחנך שביקשו אותו שיבחן הבנות בסוף השנה והוא הזמין כל הכיתה לביתו ואשתו הגישה להן עוגה. המשך הסיפור מלמד רבות תפיסת תפקיד האשה:

לאחר שסיימו לאכול נכנס הרב וכל הבנות ציפו למבחן... אמר להן: האם הן יכולות לאפות עוגה כזו? והרמז ברור הוא שלאיש לא משנה אם האשה תדע עוד פרוש של רש"י או עוד פלפול או קושיא. אך אם האשה לא תדע כיצד לבשל, אזי דבר זה ישנה לאיש שלה מאוד... (שם, 63).

ספרים אחרים במגזר החרדי שמרני הם מתונים יותר, אולי מתוך חשש מההשלכות הדכאניות שולות להיות לשליטת הגבר באשתו ובביתו. לכן, יש מחברים המדגישים שמכותו של הגבר צריכה לנבוע מרוחניותו, תורניותו ומידותיו ולא מיכולתו להפעיל כח בבית, מכוחה של ההלכה או מכוחו של מנהג. למשל, טוען ב שידוכים וזיווגים:

הב, בכדי להיות המנהיג המוסמך המכוון קווי המטרה של הבית, מוכרח להיות שולט בידעית התורה – מפני שכל סמכותו כמנהיג ומדריך בעניינים רוחניים של הבית נובעת אך ורק מכח תורתו שזכה לרכוש בלימודו. (1988, 22)

ברבים מספרים החרדים-מתונים והציונים-דתיים שקראנו יש קריאה לגבר להתחשב באשתו, לעזור לה בבית, להקשיב לה ולשוחח איתה מצוקותיה וכן הלאה. כדי לבסס מסר זה של התחשבות באשה, משתמשים המחברים בכלים דתיים כמו ייחוס משמעות מוסרית ואף דתית לרגישות הגבר כלפי צרכי אשתו. מחבר הבית היהודי טוען למשל:

ב האוכל המאכלים שרעייתו בישלה ומצוי בדירה שרעייתו טיפחה ואינו מגיב בשבחים לפעולות אלה של רעייתו, הוא למעשה עושה פעולת גניבה, שהרי סוג התשלום שרעייתו מצפה תמורת טרחתה הוא תגובתו החיובית. (1997, 16)

במקומות שבהם ישנה התייחסות להיררכיה, הדימוי המתאים ביותר הוא של הגבר כשליט נאור והאשה כמשרתת מבחירה. למשל, ב תפארת אבות כותב: "אף שהאיש נעשה ב הבית וקולו צריך להשמע בביתו... דיבור זה צריך

להיעשות בשקט" (2002, לד). אברמוב מציינת: "טבעי שגבר ירצה לשלוט בתוך ביתו. אילו היו כל הנשים מקבלות עובדה זו מבלי להיאבק בה, היה השלום שורר בהרבה יותר בתים" (1996, 136) וארציאלי טוענת: "הכלל של עשיית רצון הב הוא בסיסי ביותר. אשה המקפידה לקיים כלל זה בלבד ... תמצא רוב התשובות לבעיותיה" (1998, 66). סביב ההתמודדות עם פמיניזם, מתגלה המימד הפולמוסי בספרים החרדים-מתונים. אברמוב למשל, מכנה הפמיניזם "רעיונות מטורפים הנפוצים כל כך בימינו ומאיימים לדרדר אותנו ו חיי הנישואין שלנו במורד התלול" (1996, 38)

לעיתים המפגש בין חשיבה שיתופית לבין חשיבה היררכית מוביל להתנגשות ערכים ואז המחבר עושה מאמצים לשחזר תמונת עולם הרמונית. לדוגמא, מחבר הבית היהודי מנהיר בפירוש ההשפעה של הפמיניזם החברה הדתית-חרדית: "כמדומה שנחטא אל האמת אם נאמר שלא הושפענו לחלוטין מהתפיסה הנכרית של עבודה ושל היציאה מהבית ולכן לא יהיה נכון לומר שנשים יוצאות לעבודה רק כדי להקל עול הפרנסה" (1997, 57) אבל היות שהכרה זו מתנגשת בשיח המהותני לפיו יש לכל מין תפקידיו-הוא, הוא לוקח צעד אחורה - "אמצעי התקשורת עוסקים הרבה בהמרצה ליצירת שוויון בין הב לאשה. אין כותב השורות מוצא עניין להיכנס לדיון בנושא" (שם, 67) - ומסתפק בביקורת מרומזת. למשל, בהתייחסו לשעות ההשכבה הקשות במשפחות מרובות ילדים הוא מזמין הב לסייע "בדברים פעוטים" אם כמה ילדים בוכים בו זמנית, ומוסיף ש"ב הסבור שהוא חייב ללמוד בכל מצב וללא הפסקה כלשהי, עדיף שילמד בשעה זו מחוץ לבית בהסכמת רעייתו" משום ש"התנהגות כזו מבליטה בעיני הרעיה חוסר השוויון בינה לבין בה" (שם, 65). אין הוא שולל התנהגות הב בצורה נחרצת משום שמשמעות הדבר היתה ביקורת אידיאל לימוד התורה.

ניתן לראות בתפיסת המהותנות הזוגית ביטוי משלים לאותה "תיאולוגיה של זוגיות" שהוזכרה בסעיף הקודם. המהותנות המגדרית משתלבת היטב בתפיסה התיאולוגית לפיה היקום שואף ממצב של פירוק ופירוד למצב של אחדות אלוהית. תפיסתו של ב אוצר שלום-בית, למשל, היא שגבר ואשה הם הפכים, ומשמעות השלום היא רק כששני הפכים מסכימים לדבר אחד. יצירת שלמות בין הפכים היא תיקון עולמות היונים ממש ובכך משרתת תפקיד קוסמי: "תשתדלו בכל מחיר שיהיה שלום בבית, ו ידי זה תוכו להיעשות כלים לגבי גילוי אין סוף ברוך הוא" (1998, קז). גם לפי ב שלום באהליך (2001) פו תהליך קוסמי שבמסגרתו לא רק המגדר מהותני אלא אף הקשר הזוגי הוא כזה, שכן לכל אדם מזמן אלוהים האשה המזומנת לו שנועדה לעורר בו קושי בדיוק באותן מידות שהוא צריך לתקן, וכך מהווה הזוגיות "כור זהב לצירוף המידות". בהתאם, לחסידים גדולים מזמן אלוהים אשה קשה במיוחד מנת לאפשר חיבור של ניגודים גדול יותר. ככל שקשה לגבר יותר עם אשתו כך תגדל המה השמורה לו. לכך חוברת התפיסה שאלוהים ברא האדם והאשה מחוברים ואז פירקם וכל שאיפתם היא לשוב ולהתאחד. היות שאדם בלי אשתו הוא מחצית בלבד, מהווה הזיווג שלו חציו השני ממש. לתיקון המידות, להשלמת החסר ולשילוב ההפכים יש תפקיד קוסמי יון: "כל הבריאה כולה והייחוד היות והשר השכינה בבריאה, תלוי בשלום, כי אין השכינה שורה במקום פירוד" (שם). אם כן, חיבור ההפכים של הגבר והאשה בא לשרת מטרה קוסמולוגית של הגברת האחדות בעולם. ככל שיודגשו ההבדלים בין המינים, כך תהיה המשימה המוטלת בני הזוג נה יותר.

דין : המהותנות כציר מקשר בין דחיית הרומנטיקה והכפפת האשה

ניתוח ספרי הייעוץ לזוגיות מבית היוצר של החברה הדתית הוביל אותנו לטעון כי שני מסרים עיקריים משותפים לסוגה זו וחוצים מגזרים פנים-דתיים: האחד, דחיית המימד הקסום של אהבה הרומנטית, תוך הדגשת חשיבות העבודה הזוגיות, והשני, קיומו של שיח מהותני לגבי ההבדלים בין האיש לאשה תוך השלכה מהם תפקידי בני הזוג בתוך מסגרת הנישואים. ציינו גם תשתית תיאולוגית משותפת לתפיסות הללו.

איזנשטדט רואה התנועות הפונדמנטליסטיות הדתיות כתנועות מודרניות המשלבות אלמנטים מחשבתיים ומעשיים חדשניים באידיאולוגיה ובדרכי הפעולה של מאמיניהם (Eisenstadt 1996, 2000). אנו טוענים שהקריאה בספרי ההדרכה מה תמונה דומה לגבי יחסם של ספרים אלה לזוגיות הדתית. טיריאקיאן (Tiryakian 1992) כותב שבניגוד לטענותיו של וובר, העולם הפרה-מודרני לא היה מלא בקסם וממילא קסם זה איננו הולך ופג בעידן הביורוקרטיה והרציונליזציה. למעשה, כותב טיריאקיאן, הקסם הומצא עם המודרניות אך המודרניים ייחסו אותו לדורות עברו. אנו מקבלים עמדתו של טיריאקיאן שבעולם המודרני ישנן מגמות של הסרת הקסם והשבת הקסם הפוות בו זמנית בזירות שונות. מתוך מבט כללי ספרים שקראנו אנו טוענים שיש בהם מגמות הן של 'הסרת קסם' והן של 'השבת קסם', אשר כאמור תואמים שניהם רוח התקופה המודרנית, אך מגמות אלו מתארגנות באופן הפוך מהמקובל בחברה המערבית החילונית.

אילו טוענת כי אהבה הרומנטית הסוחפת משיבה הקסם לעולם הפוסט-מודרני ("Illouz - reenchanted the world" - 1997, p. 113). הזמן והמקום שבו מתקיים האקט הרומנטי הופכים לחגיגיים ידי ההעדפה ללילה, זמן הנתפס כהיפוך של זמן העבודה, ידי ציון של ימי שנה לנישואין (אשר בדומה לטקסים דתיים משתלבים במעגל השנה), וידי העדפת חיק הטבע הרחוק מהיום-יום האורבני. האוהבים משתמשים בחפצים מיוחדים כגון מתנות ולבוש מהודר והם מבחינים בבירור בין רגשות ההתות המאפיינים מצב ההתאהבות לרגשות יומיומיים. כל אלה יוצרים תחושה של 'קסם' אשר אילו מדמה לחוויה דתית:

There is a similarity between the awe the intensity felt in the religious experience the romantic sentiment. Both overwhelm the religious person or the lover. (ibid, pp. 117-118)

תיאור זה מנהיר הצורך של ספרי ההדרכה להתמודד עם אידיאל אהבה הרומנטית. 'הסרת הקסם' באה לידי ביטוי ביצעים של מחברי ספרים כנגד אהבה הרומנטית בשמה של הרציונאליות. במקום לצפות להתאהבות הם קוראים לזוגות לעבוד מנת ליצור אהבה זוגית אשר איננה בנויה אשליית. הם מבטאים השיח שאילו כינתה love as work, שבספרים מוצג כמבוסס מקורות יהודיים, כאשר ההמלצות המעשיות כיצד 'לעבוד' הזוגיות לקוחים לעיתים קרובות מהספרות הפסיכולוגית. התרבות החילונית מוצגת כמי שמעדיפה מודל אהבה ההוליוודית פני העבודה הקשה הנדרשת לבניית יחסים 'אמיתיים'. ניתן לשער שחלק מן הדגש הזה נובע מכך שהעולם היהודי-אורתודוכסי מדגיש ערכי שמרנות וקהילתיות (Schwartz & Huismans, 1995) ומבטא "תפיסת עולם שבה מקבל העצמי משמעותו מתוך השתייכותו לקהילה" (יפה, 2001). בהקשר ערכי-זהותי כזה מעדיפים מחברי ספרים המשמשים כמורי דרך לקהילותיהם, להדגיש

סגנון זוגיות המחזק הסיפוק שבשימור התא המשפחתי מתוך ויתור צרכי הפרט, פני זוגיות המציבה במרכז המימוש העצמי.

מנגד, הקסם מושב לזירת הזוגיות ידי הדגשת ההבדלים בין גברים לנשים והטענה שהבדלים הללו נטועים במהותם הפנימית. הקסם הוא דו-רובדי: ברמה האישית, נובע מכך שבני הזוג נכנסים להרפתקת חייהם ברגע שהם נישאים, ונחשפים לריגוש של הכרות עם ה"חיזור" המכונה 'בן המין השני'. מדובר במסע של חיים מכיוון שבשל האופי המהותני של ההבדלים בין המינים, בן/בת הזוג הוא/היא terra incognita ולשם הבנתו יצטרכו בן/בת הזוג להקדיש מיטב משאביהם: "הרבה אנשים עורכים מחקרים וכותבים עבודות אין ספור תופעות ביקום. עבודת הדוקטורט שלנו היא להכיר היטב האדם שאיתו אנו חולקים חיינו" מסבירה ארציאלי (1998: 69). קסם זה אמור להחליף הקסם ההפכףך והזמני של ההתאהבות. התגמול המאמץ אינו קטן מהשיאים המובטחים לזוג המאוהב, שכן כאן, הב והאישה מוצגים כמשלימים זה זו באופן מופתי. ברמה הדתית, יש כאן הזדמנות לתקן עולמות יונים ידי השבת האחדות לעולם האנושי המפוצל, בין השאר, מבחינה מגדרית. המשפחה הדתית הנה קוסמוס מקודש הבנוי כך שהגבר והאישה, שלהם תכונות משלימות, מתאחדים ומקימים משפחה. השלמות זו המבוססת השונות המגדרית היא האלטרנטיבה האמיתית לקסם הרומנטי בעולם החרדי, ואילו הציונות הדתית מנסה, בהצלחה חלקית בלבד, לשלב התאהבות רומנטית וקוסמוס מקודש; תופעת הרווקות המתמשכת בציונות הדתית מלמדת שכאשר הממסד מרפה מהשליטה ומאפשר תהליך חיזור חופשי התוצאות אינן ניתנות תמיד לחיזוי (אנגלברג בפרסום).

ל"קסם" זה יש גם רווח חברתי, שכן המהותנות מהווה דרך לנגח שיח השוויון הפמיניסטי ובכך לשמר חלוקת התפקידים המסורתית בזירה הציבורית של החברה הדתית, בה הגברים נוטלים יהם תפקידי ההנהגה הדתית. בדומה לשטלדר (Stadler 2009) גם אנו מצאנו שספרי ההדרכה מגיבים להשפעות התנועה הפמיניסטית. מטרתם הינה לבצע התאמה כפולה בין התפיסה המגדרית הדתית לזו המערבית בעזרת 'תנועת מלקחיים': מחד, לעדכן ערכי המשפחה הדתית העכשווית לאור ציפיותיהן של נשים שנחשפו לחשיבה פמיניסטית, ומאידך, לשכנע האשה לקחת עצמה מרצון תפקיד מגדרי מסורתי יותר בזוגיות ולעודדה לבחור באופן מודע בכפיפות למשפחה, לדת הפטריארכאלית, ובמידה מסוימת גם בכפיפות לגבר (Davidman 1991).

המהותנות המגדרית משמשת אם כן בשלוש מטרות משולבות: להשבת הקסם למערכת הזוגית, למתן גושפנקא תיאולוגית למאמץ של שמירה שלום בית ולהצדקת הדרתן של נשים מן העולם הדתי-ציבורי.

בעקבות ניתוח ספרים ניתן גם להסביר מדוע פורחת ספרות ההדרכה דווקא עכשיו. רבים מהמחברים מעידים שבר בזוגיות בחברה הציונית-דתית, שמצריכה התמודדות מפורשת יותר עם נושאי זוגיות מאשר בעבר. גם בחברה החרדית מודעים לשבר הזה, ולקשר בינו לבין המפגש עם ערכי המודרנה, כפי שמציין פינקוס: "חיים אנו בדור שונה לחלוטין מהדור הקודם. ישנה יה דרסטית בכמות הבעיות בעיני שלום בית ובהתאם לכך גם אחוז הגירושין, לדאבוננו, נמצא בסימן יה" (2002, כא). הערעור המובנות מאליו של מוסד המשפחה נובע לפחות בחלקו מכך שנשים דתיות מושפעות מחשיבה פמיניסטית ובני שני המינים מושפעים מחשיבה פסיכולוגית מערבית שמציגה הנישואין כזירה של מימוש עצמי והשגת אושר. חשיפה זו מעוררת צורך בתיווך אותו ידע מערבי-פסיכולוגי תוך כדי התאמתו המגזרית ידי יצירת מדיום מקביל ונבדל לדתיים.

לסיכום, בדומה למצב בתרבות המערב גם כאן משמשים הקסם והצורך לעבוד הזוגיות בערבוביה ביחס לזוגיות ולמשפחה, אלא שמושגים אלה מתארגנים מחדש. מחד, הקסם מוסר מתהליך החיפוש אשר רצוי שיהיה קצר ותכליתי, המדריכים טוענים שאין צורך להתאהב בבן/בת הזוג, ורובם אף מוכנים לוותר היווצרות קשר רגשי עמוק בין בני הזוג לפני הנישואין. מאידך, בזוגיות שלאחר הקידושין מודגש הממד של "קסם" הבא לידי ביטוי בכך שבני הזוג משלימים זו זה מטבע ברייתם. אמנם, כל האמור לעיל איננו דוחה הצורך לעבוד הזוגיות לאחר הנישואין, נושא שאותו המדריכים מדגישים חזור והדגש ואשר משתלב ביקת העבודה העצמית של תנועת המוסר, אלא שלמעשה עבודה זו אינה יכולה להיכשל, וכשם שאין גירושין מהעצמי עבור תלמיד הישיבה העסוק בעבודה מידותיו, כך אין גירושין מהשותף לעבודה עצמית זו, המיושמת עתה, בהשר הספרות הפסיכולוגית הפופולארית, שדה יחסי הזוגיות וחיי המשפחה.

אף ההבדלים הרבים הקיימים בין החברה הציונית-דתית לחרדית, מחקרנו מלמד נקודות דמיון משמעותיות ביניהם לגבי היחס לזוגיות. דמיון זה מבואר בכך שכפי ששגיא (2006) ורביצקי (2006) הסבירו, לאידיאולוגים האורתודוקסים השונים ישנם מכנים רעיוניים משותפים. הם מגינים הנצחי מפני החדש והמודרנה, עם שהם עצמם נטועים בעולם המודרני ומושפעים מרעיונותיו ולא רק מפירותיו הטכנולוגיים. רעיונות פסיכולוגיים ופמיניסטיים נתפסים לא אחת כאיום רוח ישראל סבא אולם הם גם מופנמים. לכן אין זה מפתיע שקיים דמיון מסוים בין החברות באופן ההתמודדות עם איומים אלה – הפנמה של חלק מהמושגים תוך הצגתם כנטועים ביהדות מימים ימימה. זו גישה שזוהתה כמאפיינת דתות באופן כללי, והיא אכן מאפיינת גם האורתודוקסיה הישראלית.

ביבליוגרפיה

- אבינר, ש' (2000). ואהבת לרעייתך כמוך – נישואין. ירושלים: חמו"ל.
- (2002). אחותי כלה – לקר נישואין. בית אל: ספריית חוה.
- כיצד נמצא בן זוג, אוהזר מר "כיפה" ב- 10.9.07:
- <http://www.kipa.co.il/family/show.asp?id=22571&from=m>
- אטקס, ע' (1984). רבי ישראל סלנטר וראשיתה של תנועת המוסר. ירושלים: הוצ ספרים ע"ש י"ל מאגנס.
- אלאור, ת' (2006). מקומות שמורים: מגדר וניות במחוזות הדת והתשובה. תל-אביב: עם עובד.
- בלייכר, מ' (2005). שכינה ביניהם: בירור מהותו של קשר הנישואין ויסודות בדרך בנייתו. חברון: מעמק חברון - הוצ ספרים ש יד ישיבת שבי חברון.
- ברנר, א' (2005). ספרות ההדרכה לנישואין. בתוך ז' מאור (עורך), "ויקרא שמם אדם" - זוגיות ומשפחה ממבט יהודי חדש, 265 - 300. אפרתה: מכון "בינה לעתים" ש יד ישיבת שיח יצחק.
- גבריאלי, ד' (1996). סביב לשולחן, חולון: ישיבת עטרת חכמים.
- דרייפוס, י' (תשס"ה 2005). אקדמות מילין - אשנב למאמרי הספר ולמבט חדש המשפחה. בתוך ז' מאור (עורך) ויקרא שמם אדם - זוגיות ומשפחה ממבט יהודי חדש, 11 - 31. אפרתה: מכון "בינה לעתים" ש יד ישיבת שיח יצחק.
- וולפסון, נ' (2005, תשס"ה). ודבק באשתו – פרקי לימוד להעמקת החיבור בין איש לאשתו. ירושלים: הוצ ארז.
- ולרשטיין ג'. ובלקסלי ס' (1995). יש נישואין מאושרים: איך וכיצד לשמר אהבה. תל אביב: הוצ מטר יפה, א' (2009). סמכות פדגוגית נשית וגבולותיה: חינוך ופסיכולוגיה, טקסט ופרקטיקה בגני ילדות חרדיים. בתוך קפלן, ק. ושטדלר, נ. (עורכים): מנהיגות וסמכות בחברה החרדית בישראל: גרים וחלופות. ירושלים: מכון ון-ליר.
- כהן, ש' (1995-1997). הבית היהודי: פרקי הנחייה לתקשורת במשפחה וליחסי אנוש וחברה. פי מקורות היהדות. כרכים א' וב', בני ברק: הוצאה פרטית.
- ליבוביץ', י' (1988). שידוכים וזיווגים. ניו יורק: הוצ פלדהיים.
- סגל, ד' (2001). שלום באהליך - מאמרי חיזוק והתעוררות ענין שלום בית לבן תורה-בן ית. בני ברק: המוסד לעידוד לימוד התורה.
- פינקוס, ש"ד (2002). תפארת אבות – בענייני שמחת נישואין ובנין הבית היהודי. ירושלים: חמו"ל.
- פלהיימר, מ'. (תשס"ב). למלכה אין בית למלך אין כתר. מה אדומים: הוצאה פרטית.
- קטן, י'. (תשנ"ב). קבל האמת ממי שאמרה. המעיין לב(ג), 54 - 56.
- קנוהל, א' (2005). איש ואשה – זכו שכינה ביניהם. עין צורים: מכון שילובים ישיבת הקבה"ד.
- קפלן, ק' (2007). בסוד השיח החרדי. ירושלים: מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל.
- רוזין, ט' (2000). מה זה בכלל פמיניזם? תל אביב: זמורה ביתן.

רפאל, ש' (2000). *הנישואין – גן שושנים*. ירושלים: חמו"ל.
 שיק, א' (1998). *אוצר שלום-בית*. ירושלים: הובא לדפוס ע"י חסידי ברסלב.
 שנקר, י' (2009). *בראי הקדמות ומבואות: כתיבה נשית וסמכות גברית בקהילה החרדית*. בתוך קפלן, ק. ושטדלר,
 נ. (עורכים): *מנהיגות וסמכות בחברה החרדית בישראל: גרים וחלופות*. 78 – 98. ירושלים:
 מכון ון-ליר.

- Berger, P. L. (1967). Religious institutions. In N.J. Smelser (Ed), in *Sociology: An introduction* (pp. 329-79), New York: John Wiley & Sons.
- Butler-Bowden, T. (2003). *50 self help classics: 50 inspirational books to transform your life*, London: Nicholas Brealey publishing.
- Davidman, L. (1991). *Tradition in a rootless world: Women return to Orthodox Judaism*. Berkeley: University of California אלוהים.
- Eisenstadt, S. N. (1996). The Jacobin component of fundamentalist movements, *Culture Science*, 5(3) spring, 155-170.
- (2000). The reconstruction of religious arenas in the framework of multiple modernities. *Millenium: Journal of international studies* 29(3), 591-611.
- Gray, J. (1992). *Men are from Mars, women are from Venus*. New York: Harper Collins.
- Hardcare, Helen. (1993). The impact of fundamentalism on women, the family interpersonal relations. In M.E. Marty & R. Scott (Eds.), *Fundamentalisms society: Reclaiming the sciences, the family, education* (pp. 129-150). Chicago: University of Chicago אלוהים.
- Houseknecht, S. K. & Pankhurst J. G. (2000). *Family, religion, social change in diverse societies*. Oxford: Oxford University אלוהים.
- Illouz, E. (1997). *Consuming the romantic utopia: Love the cultural contradictions of capitalism*. Berkeley, Calif.: University of California אלוהים.
- 2007. *Saving the modern soul: therapy, emotions, the culture of self-help*. Berkeley : University of California אלוהים
- Jamieson, L. (1998). *Intimacy: Personal relationships in modern societies*. Cambridge: Polity אלוהים.
- Lehmann, D. (1996). *Struggle for the spirit: Religious transformation popular culture in Brazil Latin America*. Cambridge, Mass.: Polity אלוהים.
- Lehmann, D. & Siebzehner, B. (2006). *Remaking Israeli Judaism: The challenge of Shas*. London: Hurst Company.

- Schwartz, S. H., & Huisman, S. (1995). Value priorities religiosity in four western religions. *Social Psychology Quarterly*, 58(2), 88-107.
- Shumway, D. 2003. *Modern Love: romance, intimacy the marriage crisis*. New York: New York University אלוהים.
- Stadler, N. (2009). *Yeshiva fundamentalism: Piety, gender resistance in the Ultra-Orthodox World*. New York: New York University אלוהים.
- Stone, L. (1979). *The family, sex marriage in Engl 1500-1800*. New York: Harper Row.
- Strauss, A.L. & Corbin, J. (1990). *Basics of qualitative research: Grounded Theory procedures techniques*. Newbury Park, CA: Sage.
- Swidler, A. (2001). *Talk of love: How culture matters*. Chicago: Univ. of Chicago אלוהים.
- Tiryakian, E. T. (1992). Dialectics of modernity: Reenchantment dedifferentiation as counter-processes. In H. Haferkamp & N. J. Smelser (Eds.), *Social Change Modernity* (Pp. 78-96). Berkeley, California: University of California אלוהים.
- Weber, Max. (1946 [1919]). *From Max Weber: Essays in sociology*. Translated edited by H. H. Gerth & C. Wright Mills. New York: Oxford University אלוהים.